

Yeni Nüshaları Işığında Risâletü'l-İslâm Risâletü'l-İslâm in View of Newly Discovered Manuscripts

Abdurrahman Cesaret*

Öz

Bu makalede, Eski Anadolu Türkçesi döneminin önde gelen ilmihâl metinlerinden Risâletü'l-İslâm'ın bilinen beş nüshasına ek olarak tespit edilen beş yeni nüsha tanıtılmakta ve bu nüshaların içerik, dil ve fiziksel özellikleri değerlendirilmektedir. Şimdiye dek yapılan çalışmalar, büyük ölçüde Koç Üniversitesi El Yazmaları Koleksiyonu'nda yer alan MS. 367 nüshası etrafında yoğunlaşmış, diğer dört nüsha ise yalnızca sınırlı biçimde tanıtılmıştır. Bu çalışmada ise bilinen beş nüshaya ek olarak Kahire el-Ezher, Süleymaniye Hacı Mahmud Efendi, Rodos Hafız Ahmed Ağa ve Diyanet İşleri Kütüphanesi'nde bulunan iki yeni nüsha ayrıntılı olarak değerlendirilmiştir. Çalışmanın amacı, söz konusu yeni bulgular ışığında Risâletü'l-İslâm nüshalarını içerik yönünden inceleyip karşılaştırmak, öne çıkan benzerlik ve farklılıkları tespit etmek ve yazmaların fiziksel niteliklerini tespit ederek ortaya koymaktır.

Anahtar Kelimeler: *Risâletü'l-İslâm*, Eski Anadolu Türkçesi, ilmihâl

Abstract

This study introduces five newly identified manuscripts of Risâletü'l-İslâm, one of the prominent catechetical (ilmihâl) texts of the Old Anatolian Turkish period, in addition to the five previously known copies. The content, linguistic characteristics, and physical features of these manuscripts are examined and evaluated in detail. Previous research has primarily focused on the manuscript MS 367 preserved in the Koç University Manuscript Collection, while the remaining four copies have generally been mentioned only briefly. In this article, alongside the known copies, the newly discovered manuscripts located in Cairo al-Azhar Library, Süleymaniye Hacı Mahmud Efendi Library, Rhodes Hafız Ahmed Ağa Library, and two manuscripts in the Library of the Presidency of Religious Affairs are comprehensively analyzed. The main objective of the study is to investigate and compare the Risâletü'l-İslâm manuscripts in light of these new findings, to identify their distinctive features and variations, and to document their physical and textual characteristics. By providing a comparative overview, this research contributes to a deeper understanding of the textual transmission, linguistic diversity, and manuscript tradition of Risâletü'l-İslâm, thereby enriching the study of Old Anatolian Turkish religious literature.

Keywords: *Risâletü'l-İslâm*, old anatolian turkish, ilmihâl

Giriş

Risâletü'l-İslâm, Ya'küb b. Yahşi Beg'in talebi üzerine kaleme alınmış bir ilmihâl kitabıdır. Eserin müstensihî ile telif / istinsah tarihleri metin içinde açıkça kaydedilmemiştir; başka bir deyişle eserde klasik anlamda bir ketebe kaydı bulunmamaktadır. Bununla birlikte, Şinasi Tekin'in metin üzerindeki filolojik ve tarihî değerlendirmeleri, eserin ilk kez XIV. yüzyılda yazıya geçirildiğini ve erken dönem ilmihâl geleneğinin öncü örneklerinden biri olabileceğini düşündürmektedir (Tekin, 1986). Böylece eser, yalnız içerdiği dinî muhteva itibarıyla değil, Anadolu sahası yazılı kültürünün teşekkülü bakımından da erken ve kurucu bir konumda görünmektedir.

* Abdurrahman Cesaret, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü / Türk Dili Ve Edebiyatı Bölümü, a.cesaret@hotmail.de, Orcid ID: 0000-0002-1253-0784

Bu çalışma, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY-NC 4.0) ile lisanslanmıştır. <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/deed.tr> This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY-NC 4.0). <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>

Metin içerisindeki atıflar, özellikle baba-oğul iki bey (Ya'küb Beg b. Yahşi Beg) zikri, risalenin Karesioğulları hanedanının Bergama koluna ithaf edildiğini göstermektedir. Bu iç tanıklık, metnin siyasî-toplumsal bağlamını belirginleştirmenin yanı sıra, eserin XIV. yüzyıla tarihlendirilmesini de bağımsız bir veri olarak desteklemektedir (Şeker, 2024, II/313).

Müellif, Risâletü'l-İslâm'ı Ya'küb b. Yahşi Beg'in talebi üzerine kaleme aldığını, kitabın yalnızca bir tercüme olmayıp kendisini derlediği bilgilerle de zenginleştirilmiş bir eser olduğunu ifade eder. Ardından metnin; iman ve İslâm'ın mahiyeti, çeşitli ibadet ve taatler, dinî açıdan çirkin görülen fiiller ile kişiyi küfre sürükleyebilecek sözler gibi başlıca konuları ele aldığını belirtir. Ayrıca okuyucunun istifadesi amacıyla 'güzel ve hoş' nitelikli ibretlik hikâyelere yer verdiğini bildirir.

Risâletü'l-İslâm Üzerine Yapılmış Çalışmalar

Şimdiye dek Risâletü'l-İslâm üzerine yayımlanan tüm makaleler ve yüksek lisans tezleri, ağırlıklı olarak Koç Üniversitesi El Yazmaları Koleksiyonu'ndaki MS. 367 nüshası temelinde hazırlanmıştır. Bu çalışmalarda, literatürde bilinen beş nüshaya ilişkin bilgiler de farklı kapsam ve derinliklerde sunulmuş; ancak değerlendirmeler esasen MS. 367 etrafında yoğunlaşmıştır.

Makaleler

Şinasi Tekin (Tekin, 1986): "XIV'üncü Yüzyıla Ait bir İlm-i Hal: *Risâletü'l-İslâm*". Eseri ilk kez bilim dünyasına tanıtan çalışma olup Koç Üniversitesi El Yazmaları Koleksiyonu'ndaki MS. 367 nüshayı esas alır; makalede Topkapı H. 201 nüshasına da atıf vardır.

Ömer Güven (Güven, 2024): "*Risâletü'l-İslâm* Adlı Eserden Tarama Sözlüğüne Katkılar". Eserin söz varlığını temel alarak Tarama Sözlüğü'ne katkı sunar ve beş nüsha hakkında bilgi verir: 1) Koç Üni. MS. 367, 2) Topkapı Sarayı H. 201, 3) Millî Kütüphane 06 Mil. Yz. A 8040, 4) İstanbul Millet Ktp. A.E. Tarih 945, 5) AÜ DTCF Mustafa Con A 262/III.

Mehmet Şeker (Şeker, 2024): "Karesi Beyliğinin Kültür Hayatına Dair Bir Eser: *Risâletü'l-İslâm*". Metnin tarihlendirilmesine odaklanır; aynı beş nüshayı listeler: 1) Koç (MS. 367), 2) Topkapı (H. 201), 3) AÜ (Mustafa Con A 262/III), 4) Millî Ktp. (Ankara) (Yz. A 8040), 5) Millet Ktp. (İstanbul) (A.E. Tarih 945).

Yüksek Lisans Tezleri

XIV. Yüzyıla ait risâletü'l-islâm adlı eserin 1b-40a yaprakları üzerinde dil incelemesi (Giriş-İnceleme-Metin-Dizin). Cansu Damla Mudara, İstanbul Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü / Türk Dili Ana Bilim Dalı / Eski Türk Dili Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2024.

XIV. Yüzyıla ait Risâletü'l-İslâm adlı eserin 40b-80a yaprakları üzerinde dil incelemesi (Giriş-İnceleme-Metin-Dizin). Ömer Bartu, İstanbul Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü / Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2024.

Her iki çalışma da aynı beş nüshayı tanıtır: Koç MS. 367, Topkapı H. 201, 06 Mil. Yz. A 8040, Millet Ktp. A.E. Tarih 945, AÜ Mustafa Con A 262/III.

Risâletü'l-İslâm'ın İçeriği

Müellif, girişte de belirttiği üzere Risâletü'l-İslâm'ı fasıllar hâlinde tertip etmiştir. Her fasıl farklı bir konuyu ele almakla birlikte, fasıl başlıkları incelendiğinde konuların rastgele değil, önem derecesine göre ve birbirini takip eden aşamalar şeklinde düzenlendiği görülür. İlk olarak Müslümanlığın temel kaideleri, ardından Kur'an ve sünnet, akabinde ibadetler ve benzeri başlıklar sıralanmıştır. Konular işlenirken yer yer ayet, hadis, menkıbe ve peygamberlerin hayatlarına atıflar yapılarak anlatım desteklenmiştir. Eserin sonlarına doğru ise ana temalardan bağımsız biçimde, din büyükleri ve peygamberlere ilişkin hikâyeler ile dinî içerikli kıssalara yer verilmiştir.

1. Fasil¹: İmanın esasları, ihsanın mahiyeti ve kıyamet alametleri ele alınır. Bunun yanında münafıkların özellikleri, ibadette ihlâsın önemi, riyadan sakınma gereği ve büyük günahlar üzerinde durulur; anlatım ayetler, hadisler ve hikâyelerle desteklenir.

2. Fasil: Kur'an ve sünnetin belirleyici önemi vurgulanır; sonradan ortaya çıkan bidatlar tartışılır. Bidatın tanımı yapılır; toplumda bidat sayılan uygulamalar ayrıntılı biçimde örneklendirilir.

3. Fasil: Âlimlerin neden değerli görüldüğü, ilim tahsilinin faziletleri ve âlimlerin toplumdaki aydınlatıcı rolü açıklanır.

4. Fasil: Abdest, teyemmüm ve namaz bahisleri işlenir. Abdest alınacak suların hükümleri tafsilatlı biçimde ele alınır; hangi sularla abdest alınabileceği / alınamayacağı, suların hangi ölçütlere göre temiz veya necis sayılacağı belirtilir; teyemmümün sahih olacağı şartlar açıklanır. Akabinde namazın önemi ve namazı terk etmenin mahzurları ayet, hadis ve hikâyelerle temellendirilir. Bu fasılın ardından Ashabıkehf kıssası anlatılır.

5. Fasil: İçki (hamr) meselesi ele alınır; haram oluşuna dair ayet ve hadis delilleri ile hikâyelerle desteklenen bir sunum yapılır. İçkinin “günahların anası” oluşu üzerinde durulur.

6. Fasil: Adaletin önemi ve zulmün çirkinliği işlenir; mazlumin duasının makbuliyeti vurgulanır. Zalim kimsenin ahirette amellerini zayı eden bir “müflis” durumuna düşeceği ifade edilir.

7. Fasil: Hz. Mûsâ ile Allah arasında geçtiği nakledilen bir konuşma aktarılır. Burada âlemlerin yaratılışı ve uluhiyetle ilgili sorular sorulur ve cevaplanır.

8. Fasil: Dualar, zikirler ve Allah'ın doksan dokuz ismi üzerinde durulur.

9. Fasil: Kazanç türleri (gazadan elde edilen ganimet, ticaret ve ziraatten gelen kazanç) değerlendirilir; kazancın helâl, haram, mekruh ve mübah kısımları tayin edilir.

10. Fasil: Yiyeceklere dair hükümler ve mertebeler (helal, haram, mekruh vb.) açıklanır.

11. Fasil: Giyime ilişkin hükümler ele alınır; helal-haram sınırları, örtünmenin miktarı ve haram sayılan giysiler (ör. ipek) belirtilir.

12. Fasil: Konuşmanın hükümleri; helal, haram ve sevap boyutlarıyla ele alınır.

13. Fasil: İslam'da gaza, gazilik ve ganimetlere dair ayrıntılı bilgiler verilir. Gazanın ne zaman farz olacağı, savaş sırasında kâfirlerle izlenecek yöntemler, İslam'a davet ve anlaşma usulleri ile ganimetin taksiminde gözetilecek hususlar sıralanır.

Müstakil Hikâyeler

Hz. Dâvûd ile bir zahit.

Hz. Süleymân ile kirpi.

Hz. İsa ve üç adamın yolculuğu.

¹ Koç nüshasında fasıllara numara verilmemiştir. Araştırmacılara kolaylık olması bakımından fasıl numaraları tarafımızdan verilmiştir.

Fakir bir zahit ve Cennet'ten gelen inci.
Bâyezîd-i Bestâmî ve haram lokma.
İki zahit kardeş.
Hâtîm-i Esam ve bir Yahudinin soru-cevapları.
Hz. Süleymân ve eşi öldürülen yılan,
İbrâhim b. Edhem ve kul hakkı,
Zâhid Kuzayr b. İyâz ile oğlu Ali arasında geçen “ıftar ve haram lokma” kıssası.
Cüneyd-i Bağdâdî ile Serî Sakatî ve kırık bardak.
Hasan-ı Basrî'nin alçak gönüllülüğü.
Râbia-i el-Adeviyye ile Hasan-ı Basrî'nin “nefs arzusu” üzerine konuşması.
Râbia-i Adeviyye'nin hastalığında Hasan-ı Basrî, Mâlik b. Dînâr ve Şakîk Belhî'nin ziyareti.
İbrâhim b. Edhem ve kölesi arasında geçen konuşma.
İbrâhim b. Edhem ve bir sipahi,
Bâyezîd-i Bestâmî ve “süt” kıssası,
Bîşr-i Hâfî ve besmele yazılı kağıda hürmeti.

Amaç

Bu çalışma, literatürde daha önce tanıtılmış beş nüshaya ek olarak, bilim dünyasının şimdiye kadar üzerinde durmadığı beş yeni Risâletü'l-İslâm nüshasını tanıtmayı amaçlamaktadır. Yeni tespit edilen nüshaların fiziksel ve muhteva özellikleri ayrıntılı biçimde incelenerek, bu alanda yapılacak çalışmalara eserler hakkında yeni veriler sunmaktır.

Böylece çalışma, Risâletü'l-İslâm'ın yazma geleneğini yalnızca metin sayısı bakımından değil, aynı zamanda istinsah farklılıkları açısından da değerlendirmeyi hedeflemektedir. Bir diğer yönüyle araştırma, Eski Anadolu Türkçesi döneminde ilmihâl türü eserlerin üretim ve dolaşım süreçlerinin araştırılmasına katkı sağlayacaktır.

Yöntem

Önceki çalışmalar (makaleler ve tezler) ayrıntılı biçimde incelenmiş, adı geçen nüshaların tamamının özgün görselleri dijital ortamda temin edilmiştir. Koç nüshası esas alınarak eserin içerik yapısı ve bölümleri çıkarılmış; yalnızca katalog verileriyle yetinilmeyip bütün nüshalar doğrudan orijinal görüntülerinden değerlendirilmiştir. Nüshalar, içerik, konu tertibi ve sırası, paralellikler, fiziksel özellikler, dikkat çeken hususlar ve farklılıklar bakımından karşılaştırılmış; her eserden örnek olarak üçer satırlık görüntü eklenmiştir. Nüshaların dil incelemeleri, bu çalışmanın kapsamı dışında tutulmuştur.

Bulgular

Risâletü'l-İslâm'ın Şimdiye Kadar Bilinen Nüshaları

1. Risâletü'l-İslâm Koç Üniversitesi El Yazmaları Koleksiyonu MS. 367²

Koç Üniversitesi El Yazmaları Koleksiyonu'nda MS. 367 demirbaş numarasıyla kayıtlı bulunan Risâletü'l-İslâm nüshası, Şinasi Tekin tarafından kuruma bağışlanmış ve ilk bilimsel tanıtımı yine Tekin'in “XIV. Yüzyıla Ait Bir İlmihal: Risaletü'l-İslâm” başlıklı makalesiyle yapılmıştır (s. 279–292).

Nüsha toplam 256 yapraktan oluşur ve metin 1b–256b varakları arasında yer alır. Satır adedi her sayfada 13'tür. Yazı alanı 140 × 77 mm, kâğıt ölçüsü ise 197 × 132 mm'dir. Kâğıt

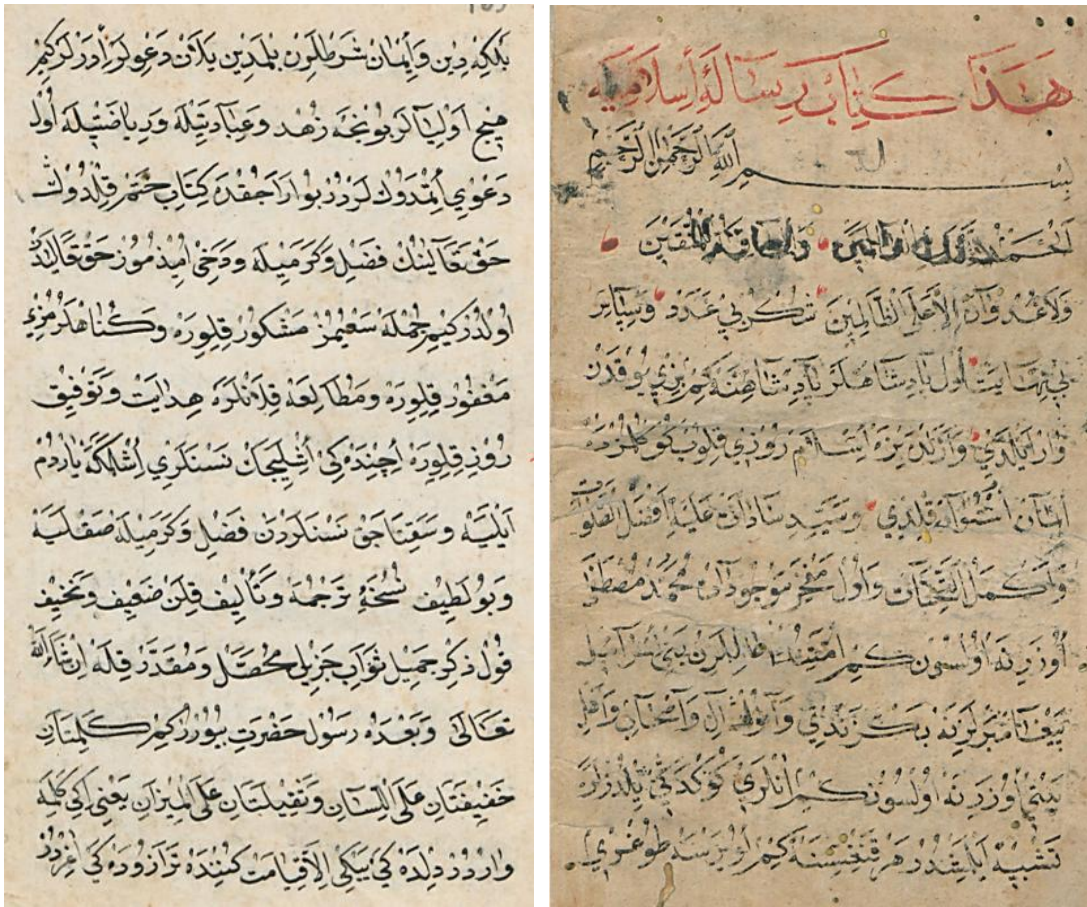
² Devam etmekte olan “Risaletü'l-İslâm (İnceleme-İmla ve Seslerin Analizi-Metin-Dizin) isimli doktora çalışmamızda Koç Üniversitesi nüshası esas alınmıştır.

krem renkli, orta kalınlıkta ve aharlı olup suyuolu ve filigranlı özellik gösterir. Cildi, ön kapakta şemseli kahverengi deridir; kaybolmuş olduğu anlaşılan arka kapak, onarım yoluyla mıklepli, yeşil bez kaplı bir mukavva kapakla ikame edilmiştir.

Hat özellikleri bakımından nüsha, harekeli nesih ile açık ve okunaklı bir yazı karakteri sergiler. Metin esas itibarıyla siyah mürekkeple yazılmış; “*faṣl*”, “*bāb*” ve “*hikāyet*” gibi ayırt edici kelimeler kırmızı mürekkeple belirginleştirilmiştir. Diğer nüshalarla kıyaslandığında dikkat çeken farklılık, metnin birçok yerinde bazı harflerin üzerinde mühmel harflerin kullanılmış olmasıdır.

165a numaralı varakta müellif, “*bu aracıda kitābı ḥatm kılduk*” ibaresiyle kitabın tamamlandığını bildirir ve okuyuculara dua eder. Bununla birlikte eser, farklı hikâyelerle 256b’ye kadar sürse de sondan eksik olup bazı varakların kayıp olduğu anlaşılmaktadır.

Eserin fiziki durumu incelendiğinde, özellikle ilk on varakta güve yenikleri, delikler ve kullanım kaynaklı tahribat göze çarpar; sonraki varaklar ise belirgin biçimde daha sağlam ve temizdir.

Resim 1: Risâletü'l-İslâm Koç Üniversitesi El Yazmaları Koleksiyonu MS. 367, 1b ve 165a

2. Risâletü'l-İslâm, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Hazine Kitaplığı H. 201

Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Hazine Kitaplığı’nda H. 201 demirbaş numarasıyla kayıtlı bulunan Risâletü'l-İslâm nüshası üzerine henüz ilmî bir çalışma yapılmamıştır.

Topkapı nüshasının müstensihi ve yazılış tarihi kaydedilmemiştir. Metin 1b varığında başlamakta, 258a varığında yer alan “*bu aracıda kitāb bi-ḥamdi’llāh ki ḥatm oldı*” ibaresiyle son bulduğu belirtilmekte ve ardından yazan kâtime ve okuyucuya dua edilerek

258b'de tamamlanmaktadır. Koç nüshasında dua bölümünü takiben kaydedilen hikâyelerin Topkapı nüshasında bulunmaması, iki nüsha arasında muhteva farklılığına işaret etmektedir. Nüshanın ön kısmında boş bırakılmış sayfaya sonradan eklenmiş H. 1194 tarihli bir “*macun tarifi*” kaydı yer almaktadır.

Nüsha kahverengi ciltlidir ve dış ölçüleri 160 × 210 mm, yazı alanı yaklaşık 90 × 150 mm'dir. Her sayfada 9 satır yer almakta; metin harekeli nesih hatla, düzenli ve okunaklı bir üslupla kaleme alınmıştır.

Metin alanı kırmızı bir çerçeve içine alınmış; fasıl başlıkları, kişi adları ve müstensihnin önemli gördüğü Türkçe kelime ve ibareler kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Benzer şekilde, vurgulanmak istenen kimi kelimelerin üzerine kırmızı çizgiler çekildiği görülür.

Genel durumu iyi olmakla birlikte, tadilat sırasında bazı yaprakların yerlerinin karıştığı anlaşılmaktadır. Bununla beraber, kimi atlamaların sayfa ortasında gerçekleşmesi, yalnızca yaprak dizilimi karışıklığıyla açıklanamayacak metin eksikliğini de düşündürmektedir.

Koç ve Topkapı nüshaları karşılaştırıldığında, Topkapı nüshasında (T) bazı kısımların bulunmadığı veya farklı yerlerde devam ettiği tespit edilmiştir. Örneğin, Koç nüshasında 14a/12-16a/6 arasındaki bölüm T'de yer almaz. Yine Koç 18b/5-19b/5 arasındaki metin T'de mevcut değildir; T metnine 29a'da 3. satırdan 4. satıra geçerken başka bir konuya atlama yapılmıştır. Benzer şekilde Koç 41b/11-44a/10 arasındaki açıklamalar T'de bulunmamaktadır. Buna benzer farklılıklar olsa da Koç ve Topkapı nüshaları genel itibarıyla birbiriyle örtüşmektedir.

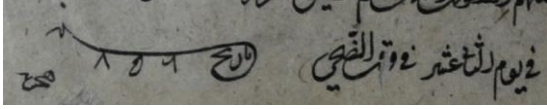

Resim 2: Risâletü'l-İslâm Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Hazine Kitaplığı H. 201, 1b ve 258b

3. Risâletü'l-İslâm, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Kütüphanesi Mustafa Con Koleksiyonunda A 262/III

Risâletü'l-İslâm'ın bu nüshası Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Kütüphanesi Mustafa Con Koleksiyonunda A 262/III demirbaş numarasıyla kayıtlıdır. Metin bir mecmua içinde yer almakta; yazmanın ilk bölümünde *Kitâbü'l-Letâif* (1a-46b), ikinci bölümünde *Yüz Hadis Yüz Hikâye* (48b-110a) ve üçüncü bölümünde *Risâletü'l-İslâm* (110b-175a) kayıtlıdır. Böylece eser, mecmuanın üçüncü ve son büyük kısmını teşkil eder.

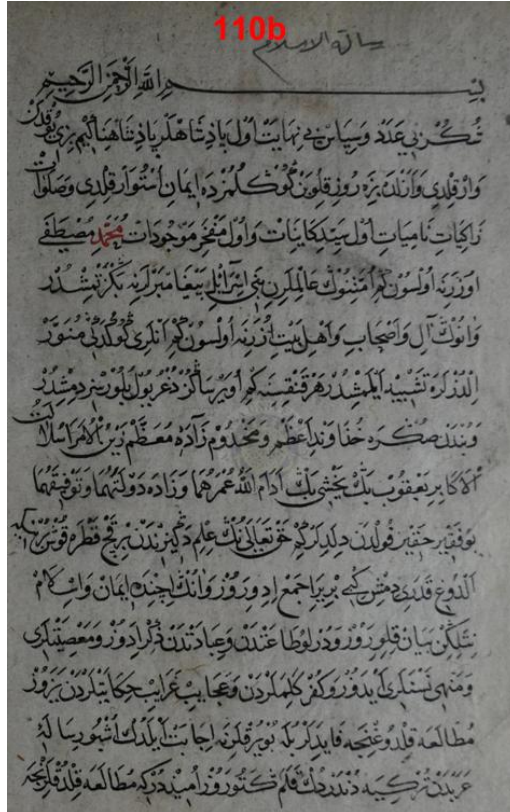
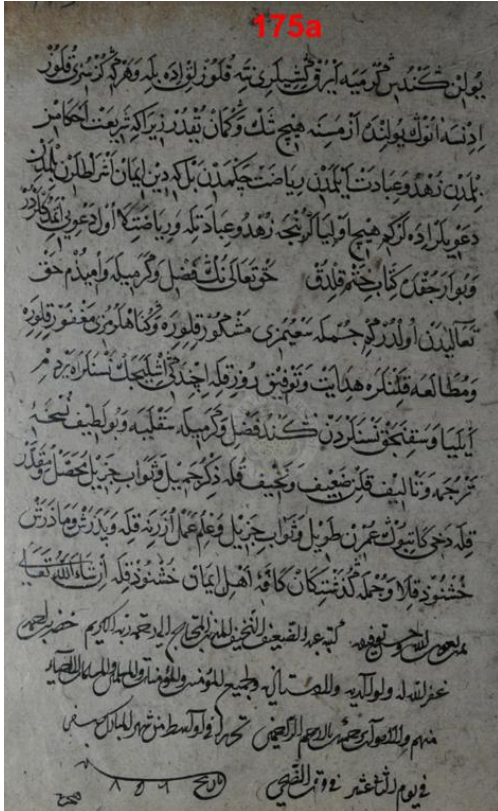
Diğer nüshaların aksine bu nüshada hem müstensih'in adı hem de yazmanın istinsah tarihi bulunmaktadır. Nüsha *Hızır bin Ahmed* tarafından H. 856 (M. 1452-53) yılında istinsah edilmiştir.

Nüshanın yazısı Koç ve Topkapı nüshalarına kıyasla daha sık dokulu olmakla birlikte okunaklı, sade ve harekelidir. Her sayfa 15 satır hâlinde düzenlenmiş; ana metin siyah mürekkeple, başlıklar, ayetler ve sıra sayıları ise kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Sayım ve listeleme gerektiren yerlerde -örneğin Allah'ın 99 ismi sıralanırken- öğeler arasına kırmızı noktalar konulmuştur.

Dikkat çeken ayırt edici bir imla özelliği, /g/ ve /ğ/ seslerinin düzenli biçimde üç noktalı kef ile gösterilmiş olmasıdır.

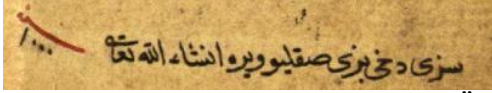
Risâletü'l-İslâm bu mecmuada 110b-175a arasında 65 varakta toplanmıştır. Koç (MS. 367) nüshası 165, Topkapı (H. 201) nüshası 256 varak hacmindeyken, Mustafa Con nüshasının daha küçük hacmi; satır sayısının yüksekliği, satır başına düşen sözcük sayısının fazlalığı (sıkı yazı dokusu), cümlelerin daha özlü kurulması ve bazı eksik bölümlerin varlığıyla açıklanabilir. Nitekim Koç nüshasında farklı yerlerde bulunan toplam 42 varak bu nüshada yer almaz.

4. Risâletü'l-İslâm, Millî Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu 06 Mil. Yz. A 8040

Risâletü'l-İslâm'ın Millî Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu'nda 06 Mil. Yz. A 8040 demirbaş numarasıyla kayıtlı nüshası üzerine henüz müstakil bir ilmî çalışma bulunmamaktadır. Metin 1b-146a varakları arasında yer alır; 129b'ye kadar aynı elden çıktığı anlaşılan düzenli bir yazı sürerken, bu noktadan sonra farklı yazılarla ve farklı konularla devam eden varaklar 146a'ya kadar uzanır. Bu nüshada, diğer bazı nüshalarda görülen “*bu aracıda kitâbı hatm kılduk*” tarzındaki bitiş ibaresi yer almaz. Kâğıt ölçüleri 140 × 95 mm, yazı alanı 100 × 55 mm olup, sırtı ve kapak çevreleri koyu kahverengi meşin mukavva bir cilt içerisindedir.

Yazı harekeli nesih olup sade, düzenli ve okunaklıdır; her sayfada 9 satır bulunmaktadır. Metin içinde “*bâb, hikâyet*” gibi başlıklar ile kişi adları ve gerekli görülen yerlerde bazı cümle başları kırmızı mürekkeple yazılmış veya kelime üzeri kırmızı çizgiyle vurgulanmıştır. Nüshada 123b/9'da H. 1000 (M. 1591-92) tarihi kayıtlıdır.

Nüshanın içerik dizilişi, Koç Üniversitesi'ndeki MS. 367 nüshasına kıyasla belirgin ölçüde karışıktır. Bu nüshada Koç nüshasında bulunmayan bazı konulara yer verildiği görülür. Örneğin, Koç nüshasında 2b'de yer alan Hz. Peygamber ile Cebrail arasında imanın esaslarına dair konuşma, bu nüshada çok daha sonra 111b'de karşımıza çıkar. Keza Koç nüshasında bulunan yaklaşık 60 varaklık bölüm bu nüshada mevcut değildir.

Metin üzerinde tadilat yapıldığı, sayfaların yer yer karıştırıldığı ve yanlış yerlere konulduğu anlaşılmaktadır. Nitekim 123b/9'da “büyük günahlar” bölümü biter bitmez 124a/01'de Ashabıkehf hikâyesinin ortasından devam edilmekte; 129b'de Peygamberimizin ümmetinin neden sonra gönderildiğine dair bahis yarım kalmakta, 130a'da ise farklı bir elden çıktığı açık olan başka bir hikâyeye geçilmektedir. Özellikle 130. varaktan sonrası, önceki varaklara nazaran özensiz bir görünüm sergilemektedir. Bu kısmın en az üç farklı kalem tarafından yazıldığı net biçimde ortadadır. Söz konusu varakların ya tadilat sırasında ya da sonradan eklenmiş parçalar olduğu kuvvetle muhtemeldir.

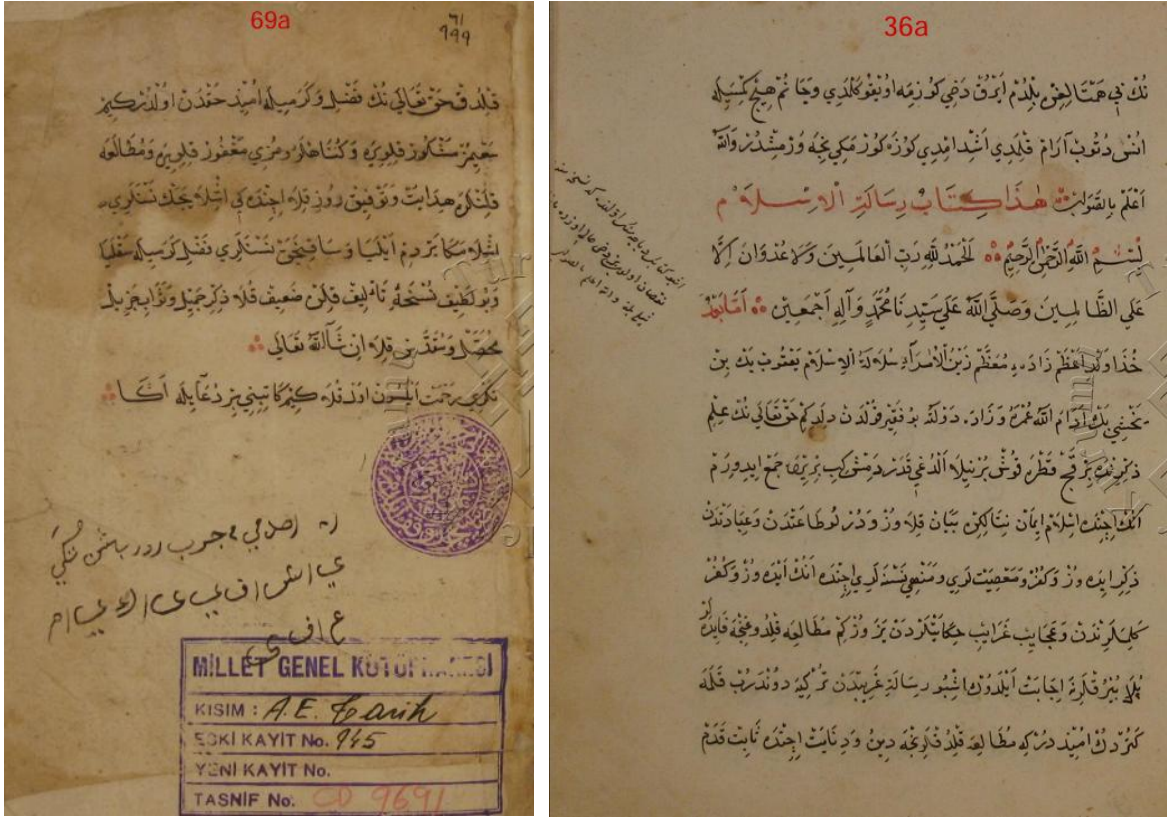
Resim 4: Risâletü'l-İslâm, Millî Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu 06 Mil. Yz. A 8040, 1b ve 146a

5. Risâletü'l-İslâm Millet Kütüphanesi Ali Emîrî Tarih 945

Risâletü'l-İslâm'ın Millet Kütüphanesi Ali Emîrî Tarih 945 numaralı nüshası bir mecmua içinde yer almaktadır. Mecmuanın ilk kısmını 1b–35b varakları arasında Menâkıb-ı Evliyâ ile Letâif ve Hikâyât-ı Garîbe başlıklı bir eser oluşturmaktadır. Risâletü'l-İslâm ise 36a–69a varakları arasında yer almaktadır.

Metnin 68b/13 satırında “*bu kitâbı hatm kılduk*” ibaresi yer almakla birlikte ne istinsah tarihi ne de müstensih adı kaydedilmiştir. Yazma 140 × 94 mm boyutlarındadır. Her sayfada 13 satır bulunur; yazı harekeli, düzenli ve okunaklı nesih olup ana metin siyah, kişi adları, başlıklar ve vurgulanmak istenen yerler kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Son varaklarda farklı bir yazıcının devreye girdiği anlaşılmakta; ayrıca son kısımda görülen su lekeleri, okunuşu etkilemeyecek düzeydedir.

İçerik düzeni Koç nüshasıyla bütünüyle örtüşmez. Girişte, Koç nüshasına göre daha kısa bir dua yer almakta; hemen ardından ithaf ve vesile mahiyetindeki açıklama verilmektedir. Birinci fasıl olan iman ve İslâm'ın temel esasları bölümü Koç nüshasıyla paralel ilerlemekle beraber devamında Koç'ta bulunan ibadet, abdest, gazâ/gazilik gibi temel ilmi hâl bahisleri Ali Emîrî nüshasında yer almaz. Bu nüshanın muhtevasını büyük ölçüde Koç nüshasının sonlarında toplanmış dinî hikâyeler teşkil eder. Bu nedenle, eser muhteva yönüyle eksik bir nüshadır.

Resim 5 Risâletü'l-İslâm Millet Kütüphanesi Ali Emîrî Tarih 945 , 36a ve 69a

Risâletü'l-İslâm'ın Yeni Nüshaları

1. Risâletü'l-İslâm Kahire el-Ezher Kütüphanesi 87934³

Risâletü'l-İslâm'ın Kahire el-Ezher Kütüphanesi 87934 numaralı nüshası üzerine henüz ilmî bir çalışma yapılmamıştır. Nüshada tarih ve müstensih kaydı bulunmamaktadır. Nüsha fiziksel bakımdan kısmen yıpranmış olmakla birlikte bu durum okunabilirliğini çok etkilememektedir.

Ön kapak yoktur; arka kapak kahverengi ve belirgin biçimde aşınmıştır. Yaprak kenarlarında yıpranma izleri görülür; nem ve rutubetin etkisi hemen her sayfada hissedilmekte, yer yer mürekkebin hafifçe dağılmasına yol açmaktadır. Buna karşın metnin genel okunuşu iyi durumdadır. Kağıt ölçüleri 15 × 20 cm, yazı alanı 9 × 17 cm'dir; metin alanı çevresinde çerçeve ya da süsleme yoktur. Yazı harekeli, açık ve düzenli bir nesih olup her sayfada 13 satır yer alır; fasıl ve madde başları kırmızı mürekkeple yazılmıştır.

Tertip ve muhteva bakımından nüsha, Koç Üniversitesi MS. 367 nüshasıyla büyük ölçüde örtüşmektedir; dil, söz varlığı ve cümle kuruluşu da hemen hemen aynıdır. Bu yakın paralellik, nüshanın doğrudan Koç nüshasından istinsah edilmiş olabileceğini ya da her iki nüshanın ortak bir yazmadan kopya edilmiş olabileceğini düşündürmektedir.

Metin 64a/7'de Ashabikehf hikâyesiyle sona ermekte; 64b ve 65a'da ise sonradan ilave edildiği anlaşılan dualar bulunmaktadır.

³ Risâletü'l-İslâm Kahire el-Ezher Kütüphanesi 87934 nüshasının görsellerini temin edip bizimle paylaşan Dr. Erol Çelik'e çok teşekkür ederiz.

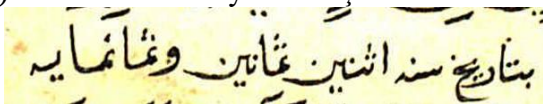

Resim 6: Risâletü'l-İslâm Kahire el-Ezher Kütüphanesi 87934, 2a ve 64a

2. Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmud Efendi Koleksiyonu 578

Risâletü'l-İslâm'ın yer aldığı mecmua Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmud Efendi koleksiyonunda 578 demirbaş numarasıyla kayıtlıdır. Mecmuanın ilk 94 varlığında *Yüz Hadis Yüz Hikâye* (578/1) yer almakta; 95b-207b varakları arasında ise *Risâletü'l-İslâm* (578/2) bulunmaktadır. Bu ikinci bölümün başında kitabın ismi yoktur: 95a boş bırakılmış, metin 96a/1'de besmele ile başlamış; 96a/11'de eserin adının *Risâletü'l-İslâm* olduğu belirtilmiştir.

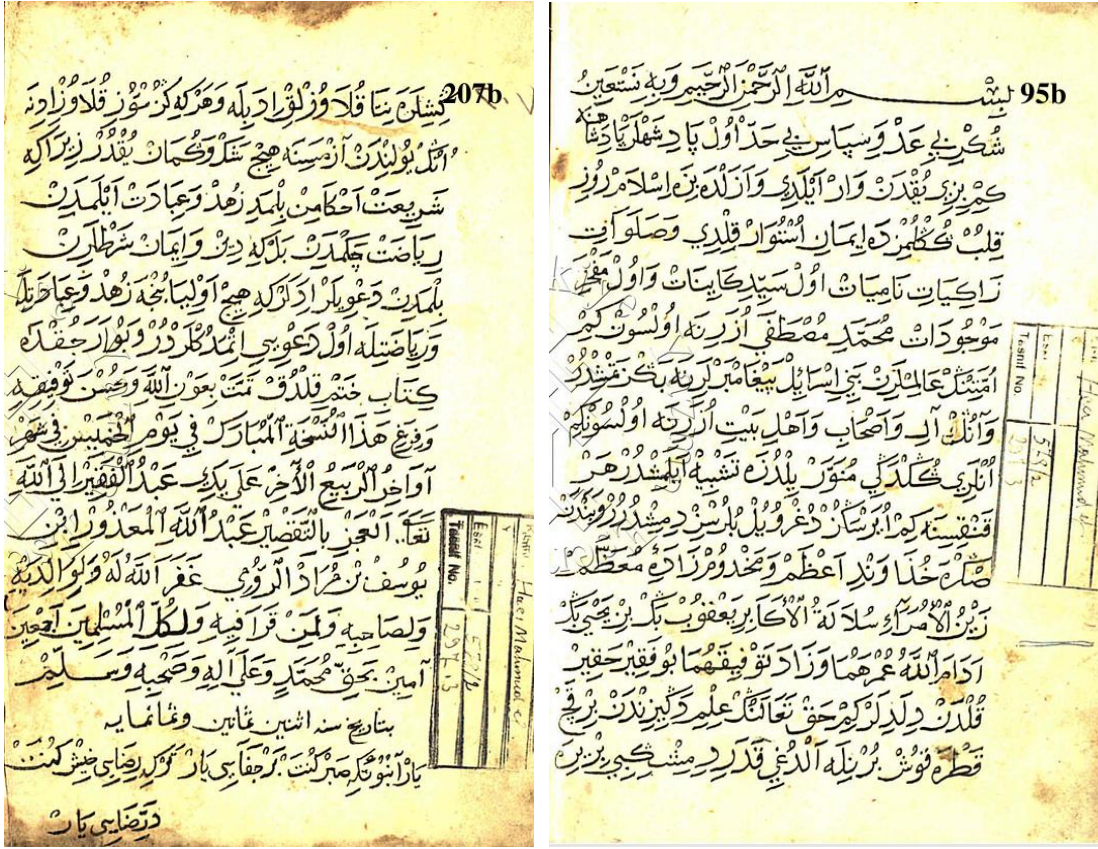
Nüshada müstensih adı kayıtlı değildir. Son kısımda 207b/8'de metnin Rebiülâhır ayının son günlerinde perşembe günü tamamlandığı ifade edilir; 207b/14'te H. 882 (M. 1477-78) istinsah tarihi kaydedilmiştir.

Yazma yeşil ciltlidir. Her sayfada 15 satır bulunur; Kâğıt ölçüleri 249 × 165 mm, yazı alanı 195 × 115 mm'dir. Ana metin siyah mürekkeple, fasıl ve madde başlıkları, kişi adları ve ayetler ise kırmızı mürekkeple yazılmıştır.

Yazı harekeli, sade ve okunaklı nesihdir. Yazı bir estetik kaygı gütmeksizin düz bir hatla sürdürülmüş; yazı dokusu sık tutulmuştur. Dikkat çekici bir imla özelliği olarak /g/ ve /ğ/ sesleri üç noktalı kef ile gösterilmiştir.

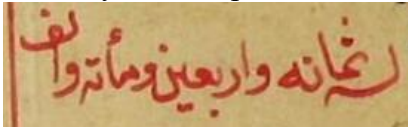
Tertip ve muhteva bakımından nüsha, Koç Üniversitesi MS. 367 ile ilmihâl konuları ve hikâyeler açısından büyük ölçüde örtüşmekte, ancak fasıl sıralaması ve yerleşiminde belirgin farklılıklar göstermektedir. Örneğin Koç nüshasında 8. fasıl olarak yer alan bir bölüm, Hacı Mahmud Efendi nüshasında 3. fasıl konumundadır; yine Koç'ta son sıralarda verilen yeme-içme, konuşma, giyinme ve kazanç bahisleri bu nüshada eserin ön kısımlarına yerleştirilmiştir.

Resim 7: Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmud Efendi Koleksiyonu 578, 95b ve 207b

8. Rodos Fethi Paşa Vakfı Hafız Ahmed Ağa Kütüphanesi 297.4

Nüsha, Rodos Fethi Paşa Vakfı Hafız Ahmed Ağa Kütüphanesi, 297.4 demirbaş numarasıyla kayıtlıdır. Adı geçen nüsha bir mecmua içinde yer alır. Risâletü'l-İslâm metni 64b–85a varakları arasındadır. Müstensih kaydı yoktur ancak H. 1148 (M. 1735–1736) tarihli istinsah kaydına sahiptir.

Nüshanın başında, diğer bazı nüshalarda görülen ve eserin yazılmasını isteyen “Ya ‘küb b. Yahşi Beg” zikri bulunmaz; onun yerine “*bu fakîr hâkîr kul diler ki...*” ifadesi yer alır.

Fiziksel bakımdan yazma yeşil kumaş kaplı bir cilt içinde muhafaza edilmektedir. Kâğıt ölçüleri 222 × 165 mm, yazı alanı 165 × 90 mm olup, yazı alanı kırmızı çizgiyle çerçevelenmiştir; kâğıt filigranlıdır. Her sayfada 19 satır bulunur.

Yazı harekesiz, sade ve okunaklı nesihtir; ana metin siyah mürekkeple, başlıklar, madde başları ve sıra sayıları kırmızı mürekkeple yazılmış; metin içinde çok sayıda kelime ve cümlelerin üstü kırmızı çizgiyle vurgulanmıştır.

Muhteva ve tertip açısından metin, 81a varağına kadar (yaklaşık üç fasıl) Koç MS 367 nüshasıyla paralel ilerler; 81b’den itibaren ise farklı meselelere dair soru–cevap düzeninde devam eder. Bu nedenle ilmihâlin klasik bütünlüğü bakımından muhteva yönüyle eksik bir nüsha görünümündedir. Ayrıca birinci fasılda “büyük günahlar” diğer nüshalardaki gibi sıra numaralandırmasıyla değil, art arda sıralama yöntemiyle verilmiştir.

Sorulan sorular arasında Yunus Emre'ye ait “bir ulu sultansın cânlar içinde cânısın ben ‘ayân gördün seni başa seni gerek seni” ya da “cennet didükleri bir ev ile birkaç hürî isteyene vir sen anı bana seni gerek seni” gibi bazı ifadelerin küfür olup olmadığı da sorulmaktadır.

Resim 8: Rodos Fethi Paşa Vakfı Hafız Ahmed Ağa Kütüphanesi 297.4, 64b ve 85a

9. Risâletü'l-İslâm Diyanet İşleri Kütüphanesi 3643-III

Söz konusu nüsha, Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi'nde 3643-III demirbaş numarasıyla kayıtlıdır. Eserde müstensihin adı ile istinsah tarihi belirtilmemiştir. Nüsha, bir mecmua içinde üçüncü sırada yer almakta olup Risâletü'l-İslâm metni 182b⁴ varağında başlamış ve 305a varağında sona ermiştir. Öncesinde *Miftâhu'l-cennet* (1a-116a), *Sirâcü'l-kulûb* (116b-182a) sonrasında ise *Münâcât-ı Mūsā 'aleyhi's-selâm* (305b-331b) adlı eser gelmektedir.

Bu nüshanın diğer nüshalardan en belirgin farkı, eserin baş kısmında yer alan ithaf ifadesindedir. Diğer bazı nüshalarda eserin yazılmasını isteyen kişi “Ya kûb b. Yaḥşî Beg” olarak belirtilmişken, bu nüshada aynı yerde “Muḥammed bin Ḥassân kâzî” ismi yer almaktadır.

Nüshanın fiziksel durumu oldukça zayıftır. Şirazesi dağılmış, varakları ciltten ayrılmış ve sırt bölümü ciddi şekilde tahrip olmuştur. Ayrıca su hasarı nedeniyle birçok varakta lekelenmeler meydana gelmiş; mürekkebin yer yer dağılması metnin okunabilirliğini kısmen güçleştirmiştir.

⁴ Yazma eseri baştan itibaren yeniden numaralandırınca katalog bilgisindeki gibi 181b'de değil 182b'de başladığı tespit edilmiştir.

Eser, harekeli ve okunaklı bir nesih hattıyla yazılmıştır. Ana metin siyah mürekkeple, başlıklar ve özel isimler ise kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Dikkat çeken bir diğer unsur, cümlelerin kırmızı noktalarla birbirinden ayrılmış olmasıdır.

İçerik ve fasıl tertibi bakımından nüsha, Koç nüshasıyla büyük ölçüde paralellik göstermektedir. Ancak Koç nüshasının sonunda yer alan dinî hikâyeler bu nüshada bulunmamaktadır. Diyanet nüshasında eser, gazilik konusunun işlendiği fasıl ile sona ermektedir.

Resim 9: Diyanet İşleri Kütüphanesi 3643-III, 182b ve 305a

10. Risâletü'l-İslâm Diyanet İşleri Kütüphanesi 7787-III

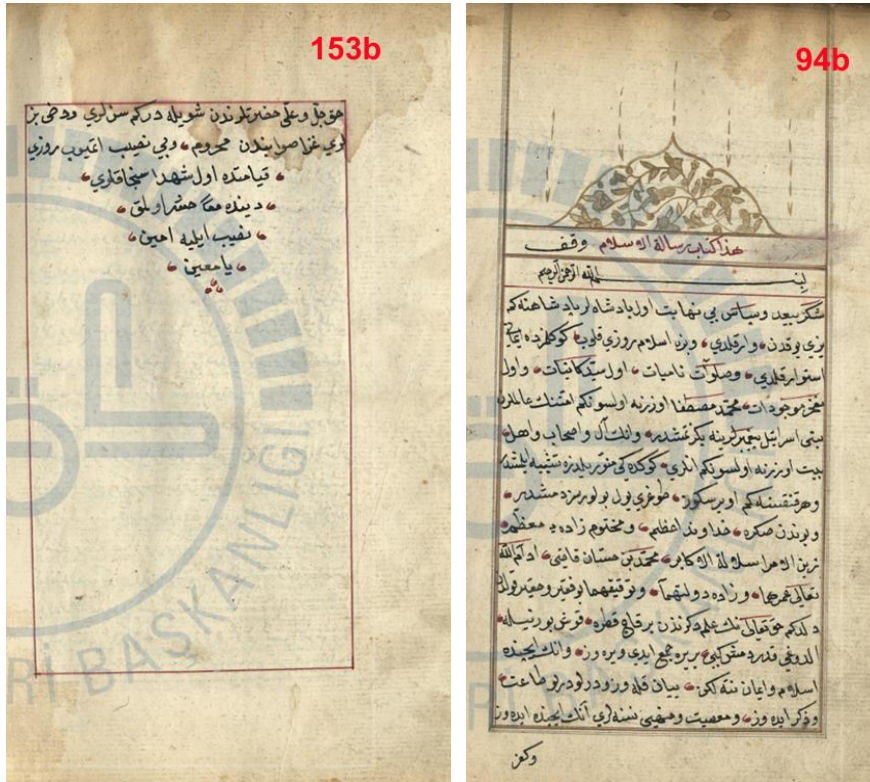
Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi 7787-III numaralı mecmuada yer alan Risâletü'l-İslâm bölümü, mecmuanın üçüncü metni olarak konumlanır ve 94b-153b varakları arasında yer alır. Aynı ciltte sırasıyla *Miftâhu'l-cenne* (1a-58b), *Sirâcü'l-kulûb* (59a-93a), *Risâletü'l-İslâm* (94b-153b), *Kitâbü Kâ'bi'l-Ahbâr* (1109/1697-98; 158a-169a), *Kırk Sual* (5 Muharrem 1092/25 Ocak 1681, 169b-213a) ve *Resûlullah Vasiyeti* (1091/1680, 213b-217b) yer alır.

Aynı mecmua içindeki bazı eserlerde istinsah tarihi bulunurken bu nüshada müstensih adı ve istinsah tarihi kaydı bulunmaz. Yazmanın sayfa ölçüleri 135 × 110 mm, yazı sahası 95 × 65 mm'dir. Nohudi renkte, filigranlı kâğıt üzerine yazılan metinde siyah mürekkep ana gövde için, kırmızı mürekkep ise başlıklar, keşideler ve vurgulanmak istenen kısımlar için kullanılmıştır.

Metin harekesiz nesih hatla, mensur tarzda yazılmış olup her sayfada ortalama 19 satır vardır. 93b varagında altın yaldızlı, mihrabiyeli ve çiçek motifli serlevha dikkat çeker; diğer yapraklarda yazı alanı kırmızı çizgiyle çerçevelenmiş, cümleler yer yer kırmızı işaretlerle birbirinden ayrılarak okuma ritmi belirginleştirilmiştir.

Fiziksel kondisyonu genel olarak zayıftır: Cilt ciddi hasar görmüş, özellikle ilk sayfalarda suya maruz kalma nedeniyle lekelenmeler ve mürekkep dağılmaları okunurluğu yer yer olumsuz etkilemiştir. Bununla birlikte Risâletü'l-İslâm'ın bulunduğu bölüm görece daha iyi durumdadır; sayfa kenarlarındaki belirgin tahribat yazı alanına nüfuz etmediği için metnin okunmasını engellemez.

Nüshanın baş tarafındaki ithaf ifadesi, diğer nüshalarda görülen “*Ya kûb b. Yahşî Beg*” kaydından farklı olarak “*Muhammed b. Hassân kâzî*” adına yapılmıştır; Diyanet koleksiyonundaki iki nüsha tertip ve muhteva bakımından aynı görünüm arz etmektedir. İçerik bakımından metin gaza / gazilik faslının ardından sona erer; Koç MS 367 nüshasında yer alan hikâyeler bu nüshada bulunmaz. Eserin başında “*‘acâyib ve ġarâyib hikâyetlerden yazavuz*” ifadeleri yazılmasına rağmen hikâyelere yer verilmemesi eserin içerik olarak eksik kopya edildiğini göstermektedir.

Resim 10: Diyanet İşleri Kütüphanesi 7787-III, 94b ve 153b

Sonuç

Bu çalışma kapsamında Risâletü'l-İslâm'ın daha önce tanıtılmış beş nüshasına ek olarak, bilim dünyasında şimdiye dek üzerinde durulmayan ve ilmî bir çalışmaya konu edilmeyen beş nüshası daha tanıtılmıştır. Böylece eserin nüsha geleneğine ilişkin bilgi birikimi önemli ölçüde genişlemiştir.

Yeni nüshalar üzerinde yapılacak ayrıntılı araştırmalar, pek çok farklı alanda değerli veriler sunma potansiyeline sahiptir. Özellikle nüshalar arasındaki karşılaştırmalı içerik incelemeleri, dil özellikleri, söz varlığı ve imla farklılıkları üzerine yapılacak çalışmalar; Risâletü'l-İslâm'ın istinsah süreci, metin aktarımı ve dil tarihi açısından yeni bulguların ortaya çıkmasını sağlayacaktır.

Ayrıca nüshalar arasında tespit edilecek benzerlikler ve farklılıklar, eserin istinsah edildiği tarihî dönemler, coğrafi bölgeler ve ağız özellikleri hakkında da önemli ipuçları sunmaktadır. Bu bağlamda, Risâletü'l-İslâm'ın farklı nüshaları üzerine yapılacak filolojik ve dilbilimsel çalışmalar, yalnızca bu eserin değil, genel olarak Eski Anadolu Türkçesi metin geleneğinin anlaşılmasına da önemli katkılar sağlayacaktır.

Kaynakça

- Bartu, Ömer. *XIV. Yüzyıla ait Risâletü'l-İslâm adlı eserin 40b-80a yaprakları üzerinde dil incelemesi (Giriş-İnceleme-Metin-Dizin)*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü / Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans, 2024.
- Güven, Ömer. “Risâletü'l-İslâm Adlı Eserden Tarama Sözlüğüne Katkılar”. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi* 39 (2024), 315-344. <https://doi.org/10.29000/rumelide.1471506>
- Mudara, Cansu Damla. *XIV. Yüzyıla ait risâletü'l-islâm adlı eserin 1b-40a yaprakları üzerinde dil incelemesi (Giriş-İnceleme-Metin-Dizin)*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü / Türk Dili Ana Bilim Dalı / Eski Türk Dili Bilim Dalı, Yüksek Lisans, 2024.
- Şeker, Mehmet. “Karesi Beyliğinin Kültür Hayatına Dair Bir Eser: Risâletü'l-İslâm”. *Türk-İslam Devletleri Tarihi*. II/303-317. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2024.
- Tekin, Şinasi. “XIV Üncü Yüzyıla Ait Bir İlm-İ Hâl: Risâletü'l-İslâm”. *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes* 76 (1986), 279-292.

Expanded Summary

This study examines Risâletü'l-İslâm, one of the earliest and most representative catechetical (ilmihâl) works composed in Old Anatolian Turkish, within the broader context of religious prose and manuscript transmission in fourteenth- and fifteenth-century Anatolia. The work, traditionally ascribed to an anonymous author writing upon the request of Ya'kûb b. Yaḥṣî Beg, ruler of the Karesi principality, occupies a central place in the development of vernacular Islamic literature among early Turkish-speaking Muslim communities. Although Risâletü'l-İslâm has long been recognized by scholars such as Şinasi Tekin (1986) and later by Ömer Güven and Mehmet Şeker, modern research has until recently relied on a very limited manuscript base. The present article introduces five newly identified manuscripts, thereby raising the total number of known copies from five to ten, and provides the first systematic comparative analysis of their textual, linguistic, and codicological features.

Previous studies concentrated almost exclusively on the copy preserved in the Koç University Manuscript Collection (MS 367), which became the de facto reference for modern scholarship. Other known copies—held in the Topkapı Palace Museum Library (Hazine 201), the National Library of Turkey (06 Mil. Yz. A 8040), the Millet Library (Ali Emîrî Tarih 945), and the Ankara University DTCF Library (Mustafa Con A 262/III)—were either briefly catalogued or mentioned in passing. The discovery of five additional manuscripts, located respectively in Cairo al-Azhar, the Süleymaniye Library (Hacı Mahmud Efendi), the Rhodes Hafız Ahmed Ağa Library, and two in the Library of the Presidency of Religious Affairs (Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi), substantially enriches our understanding of the textual tradition and opens new avenues for reconstructing the transmission history of Risâletü'l-İslâm.

The study employs a comparative manuscript methodology that combines philological and codicological approaches. Each manuscript was examined directly or through high-quality digital facsimiles to ensure accurate observation of textual variants, scribal features, and physical characteristics such as page dimensions, paper texture, ink color, binding style, and foliation. Textual organization, orthography, rubrication, and marginal annotations were systematically recorded and compared. The analysis revealed that the newly identified manuscripts are not mere reproductions but represent distinct recensions of the text, each reflecting regional, chronological, and scribal variations. In particular, the Cairo al-Azhar and Hacı Mahmud Efendi copies exhibit independent redactional layers, with minor rearrangements in the sequence of sections (faşl) and variant lexical choices that differ from the Koç MS 367 archetype.

Codicologically, the manuscripts display considerable diversity. Differences in paper type and watermark designs indicate multiple centers of production, possibly including Bursa, Amasya, and western Anatolia. The Hafız Ahmed Ağa copy, for instance, employs a coarse paper typical of fifteenth-century provincial scriptoria, whereas the Diyanet copies exhibit later Ottoman binding techniques, suggesting continued circulation and reproduction into the sixteenth century. Paleographic analysis identifies at least three distinct hands, indicating that Risâletü'l-İslâm was transmitted through several independent copying traditions rather than through a single archetype.

The linguistic evaluation of the manuscripts further supports this diversity. While all copies preserve features typical of Old Anatolian Turkish—such as vowel harmony irregularities, Persian-derived compounds, and mixed Arabic-Turkish sentence structures—later manuscripts show increasing tendencies toward vernacular simplification. The shift from Arabic-heavy expressions to more idiomatic Turkish phrases suggests a gradual adaptation of the text for broader audiences, possibly reflecting its use in religious instruction among non-scholarly groups. This evolution aligns with similar linguistic developments observed in other fourteenth- and fifteenth-century didactic texts, including *Münāzara-i Seytan ile Ruh* and *Envārü'l-Āşıkîn*.

Textually, Risâletü'l-İslâm is organized into thematic sections (faşl) covering fundamental doctrines of faith (īmān), acts of worship (ʿibādāt), ethics, and moral exempla. The content integrates Qurʾānic verses, hadith citations, and moral anecdotes concerning prophets and saints such as Dāwūd, Sulaymān, ʿĪsā, Bāyezīd al-Bisṭāmī, and Rābīʿa al-ʿAdawiyya. The newly identified manuscripts confirm the basic structure but also introduce alternative arrangements and interpolations. Notably, some copies include additional parables or omit certain ritual sections, reflecting the fluidity typical of manuscript transmission in didactic literature. The placement of stories such as the “Seven Sleepers” (Aṣḥāb al-Kahf) differs between manuscripts, illustrating regional preferences or didactic emphases introduced by scribes or teachers.

A noteworthy codicological feature appears in the Mustafa Con (A 262/III) manuscript, which uniquely contains a colophon identifying “Hızır b. Aḥmed” as the scribe and dating the transcription to 856 AH (1452–1453 CE). This explicit dating provides a terminus ante quem for the textual tradition and situates the transmission firmly within the late fifteenth century. In contrast, most other copies lack such colophons but reveal later scribal interventions, including glosses, corrections, and supplementary moral notes. The coexistence of early and late scribal features underscores the text’s enduring relevance across centuries and its integration into both scholarly and popular religious instruction.

The study also reassesses the work's historical and intellectual context. The dedication to Ya'kūb b. Yaḥṣī Beg, ruler of the Karesi principality, situates the composition in a cultural environment characterized by the localization of Islamic knowledge in Turkish vernacular forms. This environment fostered a new literary and theological identity that bridged Arabic-Persian scholastic traditions and the emerging Turkish religious discourse. The evidence suggests that Risāletü'l-İslām not only served as a foundational text for later Ottoman ilmihāl literature but also functioned as a vehicle for moral and doctrinal instruction among early Anatolian Muslims.

In conclusion, by introducing five previously unexamined manuscripts, this study significantly broadens the textual foundation for future critical editions of Risāletü'l-İslām and contributes to the understanding of early Turkish religious prose. The comparative codicological and linguistic evidence presented here reveals the dynamic nature of textual transmission in pre-Ottoman Anatolia, where manuscripts were living documents shaped by scribes, readers, and teachers alike. Risāletü'l-İslām thus emerges not only as a product of its time but as a continuously evolving text that reflects the vernacularization of Islamic thought and the pedagogical priorities of Turkish-speaking Muslim communities. Its ten extant manuscripts, now identified and analyzed, provide invaluable material for exploring the intersections of language, religion, and manuscript culture in the formative centuries of Anatolian Turkish literary history.

Etik Kurul Onayı

Bu çalışma insan ya da hayvan verisi içermediğinden etik kurul onayı uygulanmamıştır.

Çıkar Çatışması Beyanı

Yazar, herhangi bir çıkar çatışması bulunmadığını beyan eder.

Açık Erişim ve Telif Hakkı

Bu makale Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0) lisansı altında açık erişimlidir.